

Viața cotidiană în închisoare. Putere, ierarhii sociale, sexualitate¹

Petronel Dobrică

Universitatea din București

Abstract : *The article is the result of a field research conducted „Deculturation as effect of detention. Resocialization in the context of the progressive and regressive regime of prison sentence execution” (Dobrică, 2008). Starting from one of the central features of the penitentiary institution, which is to be both formal organization and community of residence (Goffman, 1961), we analyzed the prison as „society in society” (Sykes, 1958). The main descriptors used in the presentation of daily life of prisoners were sexuality and social hierarchies, as spaces of the power.*

Keywords : everyday life, imprisonment, deculturation, status, social hierarchy, sexuality

Cuvinte-cheie : viață cotidiană, închisoare, deculturație, status, ierarhie socială, sexualitate

Închisoarea ca lume

Sociologul interesat de închisori este, într-un fel, un voyeur. El vrea să vadă tot : nu doar o parte din viața individului sau grupurilor (munca, odihna, familia, iubirea, prietenii), ci întreaga lor viață cotidiană. Nu e o simplă dorință, e obligat să o facă ; mai mult decât specialiștii din diverse branșe ale sociologiei, pentru a descifra o practică socială oarecare din închisoare, înțelegerea ansamblului este obligatorie. Cunoștințele despre viața oamenilor din societatea convențională sunt aproape inutile ; modul în care simt, gândesc și acționează deținuții este fundamental diferit de modul în care fac aceleași lucruri oamenii liberi. Masa, plimbarea, igiena, nevoile fiziologice, timpul liber (sau mai degrabă ocuparea timpului), sexualitatea, iubirea, manifestarea puterii sau a slăbiciunii sunt elemente comune ale vieții oamenilor ; suntem atât de obișnuiți cu ele, încât nu ne gândim că ar putea avea alte rosturi și semnificații în penitenciar.

Închisoarea este, după expresia lui Sykes (1958), o societate în societate. Un alt tip de societate : un spațiu în care cele mai banale aspecte ale vieții cotidiene capătă semnificații halucinante. Contactele cu familia „la masă” sau prin ceea ce tehnic legea denumește „dispozitiv de separare” (imposibilitate de a atinge soțul, soția, copilul, părintele) ; plimbare, o oră pe zi, într-o curte mărginită de ziduri înalte de câțiva metri, uneori cu boltă de metal ; duș o dată pe săptămână, în prezența altora ; satisfacerea nevoilor fiziologice aproape sau în văzul și auzul celorlalți, masturbare și relații homosexuale ca substitut al vieții sexuale normale etc. Toate acestea pe perioade mai lungi sau mai scurte ; întotdeauna expus privirilor altora, într-un timp care pare imobil.

Pentru sociolog poate fi un teren privilegiat : în același spațiu sunt reunite toate segmentele care compun viața individului. Viața indivizilor, complet desegregată ; închisoarea, hibrid social, cu dublă natură : organizație formală și comunitate de rezidență (Goffman, 1961). Individul, „fixat” în corpul statului :

închisoarea, creație a societății în care indivizii sunt constrânși să muncească, să mănânce, să doarmă, să trăiască, pentru lungi perioade (Sykes, 1958). Viața cotidiană a deținutului poartă marca instituției; o provocare pentru sociolog, în încercarea de a arăta că lucrurile nu sunt ceea ce par a fi (Berger, 1963).

Așadar, sociologul interesat de instituția închisorii este un soi de voyeur. Sigur, el e obligat la practicarea unui tip aparte de voyeurism, un „voyeurism științific”. Aceste afirmații, care pot părea ireverențioase, necesită câteva explicații. Grație finanțării oferite de CNCIS am putut merge în câteva penitenciare din România (deși prevăzute în proiect, din cauza reducerii finanțării, vizitele în penitenciare din străinătate n-au fost efectuate). În câteva rânduri, cu aprobarea Administrației Naționale a Penitenciarelor, am mers în închisori cu grupe de studenți de la masterul de devianță socială și criminalitate. Încin să cred că așteptările lor urmau modul comun de a imagina închisoarea și populația deținuților: ființe periculoase, diferite de oamenii „normali”, plasate într-un spațiu cu caracteristici tehnice și arhitectonice marcate de trăsăturile „locatarilor” (că aceste așteptări au fost în parte contrazise de realitatea descoperită, constituie o altă problemă). Dorința firească de a vedea și afla cât mai mult, într-un timp scurt. După instructajul ținut de administratori, vizita „pe secții”; culoare lungi, cu uși de metal, de o parte și alta; gratii cu lacăt care marcau trecerea dintr-o zonă în alta, în funcție de regimul de executare. Ușa unei camere de detenție: metal, cu o dublură de gratii pe interior; în metal, o deschizătură, vizeta, care permite supraveghetorului să vadă întreaga cameră.

La penitenciarul de femei Târgșor li s-a permis studenților accesul în camerele de detenție. Desigur, cu acceptul deținuților. În multe cazuri stânjeneala reciprocă a fost rapid depășită; deținuțele păreau bucuroase să poată vedea alte figuri decât cele cu care erau obișnuite. Era un eveniment care întreprau monotonia vieții din închisoare. Prețul? Inavadarea vieții private. Viața privată a grupului, pentru că în închisoare termenul de „privat” nu privește individul. Paturi supra-

pusse, mobilier sumar, mici decorațiuni care indică faptul că e o cameră locuită de femei; uneori, între două rânduri de paturi, o pânză cu rolul de a oferi puțină intimitate. Intimitate fragilă: camera de detenție, locul în care deținuta/deținutul doarme, mănâncă, se destinde, iubește... Întregul spațiu, ferit sau oferit parțial privirilor altora în societatea convențională, aici la îndemâna supraveghetorilor sau vizitatorilor.

Am avut întotdeauna senzația că vizitarea unei închisori are ceva barbar: spațiul fizic al vieții deținutului, întreaga viață a deținutului, la dispoziția vizitatorului. (Cu adevărat barbare sunt „spectacolele publice” care au pretenția de a legitimă activități caritabile sau științifice. Deținutul purtat, prezentat, oferit amatorilor dornici de senzațional; mesajul mai mult sau mai puțin explicit: iată, stăm cu el la masă, l-am adus printre noi, oamenii cinstiți, asta arată compasiunea și umanismul nostru! Exhibarea orgoliului și implicita disprețuire a nefericirii! Un asemenea deținut, un minor, actor întâmplător într-un film de succes (și) despre penitenciare, a fost prezentat – flankat de un supraveghetor – într-un amfiteatru al Universității; bietul copil, incapabil să vorbească, strivit de privirile a peste 150 de oameni, a plecat fără să reușească să închege o singură frază!).

Un tip de interacțiune care se bazează pe o disproporție uriașă de putere. Am putea avea pretenția să „vizităm” toate locuințele dintr-un imobil oarecare? Evident că o asemenea pretenție ar fi absurdă; în cazul închisorii e pe deplin realizabilă. Explicația e surprinsă într-o formulă banală utilizată în procesul penal: „Deținutul X, în prezent arestat și depus în penitenciarul Z”. Individul-colet. După arestare sau condamnare, persoana încetează să fie o ființă autonomă: ea este „depusă”; este mai puțin persoană, devine îndeosebi obiect. Această formulă, auzită în orice sală în care sunt judecate cauze penale, conține diagnosticul vieții persoanelor încarcerate: ce, când, unde, cum, în ce condiții trebuie să faci un lucru sau altul. Pierderea autonomiei e marcată și în limbajul deținuților: spre deosebire de vorbirea curentă din lumea liberă, deținuții nu spun „stau în cameră”, ci „stau pe cameră”,

nu „sunt în secția”, ci „sunt pe secția x”; utilizarea prepoziției *pe* în aceste contexte pare să indice asumarea implicită a calității de „obiect” aflat la dispoziția administrației. Am observat și la foștii deținuți, uneori cu nivel de instrucție superior, păstrarea acestui mod de a indica locul în care se află, multă vreme după ieșirea din închisoare.

Resocializare, sociabilitate, deculturație

Articolul pornește de la modelul teoretic propus în proiectul de cercetare *Deculturația ca efect al detenției. Resocializarea în contextul regimului progresiv și regresiv de executare a sancțiunilor privative de libertate*. O observație centrală în analiza instituțiilor totale se referă la constatarea că acestea nu caută cu adevărat „victoria culturală”: „Dacă apar totuși modificări culturale, poate că aceasta are de a face cu eliminarea ocaziilor de a manifesta anumite comportamente și cu nereușita în a ține ritmul cu ultimele modificări din lumea exterioară” (Goffman, 1961/2004, 23). Am pornit de la sensul goffmanian al termenului deculturație, acela de „dezvățare care îl face temporar incapabil pe individ să se descurce cu anumite caracteristici ale vieții de zi cu zi în afara instituției, dacă și când reușește să se întoarcă în afară” (Goffman, 1961/2004, 24). În modelul teoretic propus de mine, deculturația este înțeleasă nu ca „simplă rămânere în urmă”, ci ca dificultate/incapacitate a deținutului eliberat de a imagina soluții și de a lua decizii. Această incapacitate este generată de logica funcționării instituției penitenciare: limitarea gradelor de libertate, excluderea cvasitotală a alegerilor personale. Deținutul reeducat este deținutul „cuminte”; aceasta presupune adaptarea la mediul penitenciar. Pe de altă parte, cu cât adaptarea deținutului la exigențele instituției este mai deplină, cu atât crește probabilitatea ca readaptarea la lumea liberă să fie mai dificilă. Cu cât pedeapsa privativă de libertate este mai lungă, cu atât acest efect este mai accentuat. Ficțiunea juridică fundamentală pe care se sprijină decizia de

liberare constă în translația diagnosticului „deținut cuminte/deținut îndreptat” într-un spațiu guvernat de un tip de raționalitate diferit de cel al închisorii: buna comportare a deținutului ne poate spune foarte multe despre individul plasat în spațiul detenției, fără a ne spune însă nimic despre comportarea sa în lumea din afara închisorii (Dobrică, 2008).

Teoretic, funcția centrală a pedepsei cu închisoarea este resocializarea condamnatului; în actualul sistem de executare a sancțiunilor privative de libertate sociabilitatea deținutului este stimulată progresiv, pe măsură ce trece dintr-un regim de executare în altul. Gradele de libertate obținute de către condamnatul supus acestei tehnologii punitive au o dublă natură: constituie un scop, în măsura în care deținutul dorește să se libereze condiționat, și un mijloc, în măsura în care redobândește progresiv exercițiul practicării autonome a libertății. Această progresivitate a sociabilității se desfășoară într-un dublu registru: unul oficial, dominat de ideea redobândirii capacității de a trăi în societatea convențională și unul concurent, clandestin, dominat de dobândirea capacității de a trăi în lumea deținuților (Dobrică, 2010).

Tema acestui articol este dobândirea capacității de a trăi în lumea deținuților și viața lor cotidiană. Reconstrucția temei are drept surse observația și interviurile realizate cu foști deținuți, precum și cu deținuți din penitenciarul de maximă siguranță Giurgiu, penitenciarul pentru femei de la Târgșor și Penitenciarul pentru minori și tineri de la Tichilești, în perioada ianuarie-iunie 2010.

Tipuri de deținuți. Ierarhii sociale

Dobândirea capacității de a trăi în lumea închisorii are un caracter forțat. În alți termeni, deținutul este obligat să trăiască în închisoare. În societatea convențională, individul deține resursele minimale care-i oferă posibilitatea unui anumit control în interacțiunea cu ceilalți; la limită, în situația în care nu se poate adapta la viața grupului (de exemplu, grupul profesional sau familial),

el poate decide părăsirea grupului. Pentru individul sancționat cu o pedeapsă privativă de libertate această posibilitate nu există: din momentul punerii în executare a mandatului de arestare, gradele sale de libertate sunt anulate; el *trebuie* să trăiască în închisoare, nu are altă alternativă. Unul dintre intervieuați sintetiza acest aspect în termenii următori: „Cum m-am adaptat? Eu nu știu să răspund la întrebarea asta. Și dacă nu mă adaptez, ce fac? Ești obligat. Că sunt unii care spun că nu mai pot. Bun, și dacă nu mai poți, ce? Ce faci dacă nu mai poți? Unii, șapte-opt, s-au dus. Doi au murit de boală, doi s-au omorât între ei, trei s-au sinucis, dacă nu cumva patru. Altfel, ce faci dacă nu mai poți? Trăiești...” (deținut penitenciarul Giurgiu).

Caracterului forțat al șederii în instituție i se asociază, cel puțin la momentul intrării în instituție, cvasiinexistența posibilității de a controla interacțiunile cu ceilalți. Modulurile specifice lumii în care intră proaspătul deținut se impun novicelui atât în interacțiunile cu personalul închisorii, cât și în interacțiunile cu colegii de detenție.

Organizarea și funcționarea autorității de tip „eșalon” (deținutul este obligat să respecte indicațiile oricărui membru al personalului, indiferent de poziția în ierarhia instituției – Goffman, 1961/204), ca și reglementările formale, simplifică în bună măsură interacțiunea dintre deținuți și personal (ceea ce nu exclude învățarea ulterioară de către deținut a tehnicilor de reducere a distanței sociale impuse prin regulamente).

În schimb, lumea deținuților e mult mai dificil de decodificat, dat fiind caracterul clandestin al funcționării sale. Ca tip de instituție totală, penitenciarul este o realitate compusă din două lumi sociale și culturale diferite, „[...] având puncte de contact reglementate oficial, dar întrepătrunderile reciproce fiind practic inexistente” (Goffman, 1961/2004, 20). În paralel cu regulamentul instituției funcționează regulile lumii deținuților, în raport cu care posibilitățile de intervenție ale personalului sunt minime; există anumite ierarhii sociale, statusuri, roluri, modele de comportament, care fixează individul în raport cu ceilalți deținuți; cum acestea sunt

preexistente, noul venit trebuie să le înțeleagă și să le accepte pentru a putea trăi în această lume: „Am stat timp de cinci luni într-o cameră de majori, înainte de a veni aici. Primele trei luni n-am scos un sunet, vă rog să mă credeți. Ascultam și vedeam tot, ca să știu. Mi-a folosit mult după aia” (deținut în penitenciarul de minori și tineri Tichilești).

Teoretic, închisoarea este cel mai democratic loc din societate; dacă principiul egalității în fața legii e chestionabil, spațiul aplicării pedepsei este, sau mai degrabă ar trebui să fie, un spațiu al egalității absolute. Statusuri pierdute, temporar sau definitiv; individul golit de biografie, obiect al tehnologiei punitive, materie supusă exercitării puterii birocratice a administrației penitenciare. Înarmată de legea executării pedepselor, construcție care ignoră individualitatea și promovează uniformitatea. Omul lui Gide, „cea mai de neînlocuit dintre ființe”, devenit constituent al unei paste amorfe: deținuții, „hoții” pentru personalul închisorii, „hoți” fiecare în raport cu fiecare. Închisoarea, locul „inocenților”, adăpostul forțat al nevinovaților: aproape fiecare deținut se declară nevinovat sau indică pe alții, pe „altul” (societatea) ca fiind răspunzător, și cu toate acestea deținutul pentru deținut este „hoț”.

„Hoț”, acest apelativ universal, adoptat deopotrivă de deținuți și personal, indică marginalitatea lumii de dincolo de ziduri. Cu puține excepții, închisorile sunt plasate în afara orașelor: marginalitatea spațială a instituției, simbol al marginalității – anterioare sau consecutive închisorii sociale a ocupanților temporari sau/și cvasipermanenți. Dar și invers. Închisoarea ca centru: societatea convențională, în marginea închisorii. Marginalități spațiale și simbolice. Aproape nimic din ce a fost în lumea de dincolo nu e folositor în închisoare. Mai mult, cu cât ai trăit mai aproape de marginea societății, mai aproape de închisoare, cu atât mai profitabil; viața în intersecția dintre cele două lumi te ajută să supraviețuiești mai ușor în închisoare: ești mai aproape de modurile de a gândi, de a fi, de a simți, practicate în penitenciar. Orfelinatul, centrul de reeducare,

strada – spații ale socializării anticipative, extrem de utile pentru adaptarea la viața din penitenciar. Nu dispunem de informații statistice oficiale – cu toată bunăvoința directorului Penitenciarului pentru Minori și Tineri Tichilești, a trebuit să fac o cerere expresă, întemeiată pe dreptul la accesul liber la informații, pentru a obține date despre proveniența socială a deținuților minori –, dar am senzația că o bună parte dintre deținuții din Tichilești proveneau din asemenea zone sociale, marginale.

Închis sau liber, contrastul maxim pentru omul obișnuit; stări temporare oarecare, cu semnificații instrumentale, pentru obișnuirii instituției: trebuie să trec iarna, comit o „faptă” ca să am unde să stau, îmi povestea un deținut de la Tichilești. „Lăchit” la Tichilești, „Lache” la penitenciarul Giurgiu, la Jilava, la Rahova sau în alte penitenciare pentru majori (despre practica socială a „lăchitului”, ca tehnică și ritual de plasare a deținuților în lumea închisorii, voi vorbi în secțiunea următoare).

Așadar, din punct de vedere legal, o uniformitate care presupune tratarea individului nu ca persoană, ci ca deținut: bărbați-femei, majori-minori, primari-recidiviști, plasați, în funcție de cuantumul pedepsei și de „eforturile de îndreptare”, într-unul dintre regimurile de executare (maximă siguranță, închis, semideschis, deschis)

Ierarhia socială a deținuților se supra-pune parțial definițiilor legale; vechimea în închisoare/inchisori, fapta și vârsta sunt factori care structurează lumea deținuților. „Șmecher” (deținut „bazat”, după pedeapsă, faptă, trecut infracțional, putere fizică), „fraier” (cel de la baza ierarhiei), „lache” (deținut tânăr, venit de la penitenciarul pentru minori după împlinirea vârstei de 21 de ani) „bididiu” (deținut tânăr), „martalog” (deținut în vârstă) sunt numai câțiva termeni din limbajul deținuților, care nuanțează termenul generic de „hoț”. La aceștia se adaugă termeni ca „bulangiu” și „fetiță”, (pentru homosexualii pasivi), „degetoaică” (partenera-„bărbat” în cuplurile de deținute), „pachetar” (cel care are resurse economice), „sifon” (deținutul care „toarnă la gardă”) și

mulți alți termeni care indică poziția socială a individului în lumea închisorii: în camera de detenție, în „curtea de aer”, în „clubul” închisorii, în sala de mese, în spațiul total al penitenciarului.

Cum arhitectura penitenciarelor este variabilă (camere de șase, opt, douăsprezece sau zeci de paturi, în funcție de penitenciar și de secție), este mai potrivit să vorbim despre ierarhii sociale și nu despre ierarhie: deținutul poate avea un statut „pe cameră”, poate fi extrem de „respectat” sau/și temut, și un alt statut „pe secție” sau în raport cu deținuții din alte secții.

În același timp, statutul „călătorește” odată cu deținutul: cel care trece dintr-un penitenciar în altul îl poartă cu el. Lumea închisorilor este o lume în care informația circulă repede: mulți dintre deținuți, îndeosebi recidiviștii, se cunosc între ei; dacă e vorba de un deținut transferat într-un penitenciar, noii companioni află repede informații despre trecutul său. „Am nimerit cu zece. Eram bididiu. Când am ajuns în cameră, am spus. Trebuia să spun de la început, că oricum se afla. Unul tot mă știa” (deținut, penitenciarul Giurgiu). E, cum spunea unul dintre intervievați, care trecuse în 10 ani prin închisori de toate tipurile, o lume în care se știe sau se află tot, o lume în care nu poți ascunde nimic. Explicația acestei vizibilități stă, în principal, în faptul că individul trăiește în permanență sub privirile altora, fără a putea crea zone cu adevărat private, precum și în faptul „permanentizării” populației penitenciare. Din 1990 până în 2007, rata recidivei în România a crescut de peste trei ori, de la 14% la 47% (Dâmboeanu, 2008). Deținutul care „colonizează” instituția penitenciară, după expresia lui Goffman, tinde să devină un tip de personaj social nu doar în România, ci în întreaga Europă, efect al creșterii ratei recidivei (Kensley, 2007)

Un fapt sociologic central este acela că statutul deținuților tinde să devină unic: specificul instituției închisorii, de organizație formală și comunitate de rezidență, generează „unidimensionalitatea” individului. Nu ne referim aici la faptul că statusurile profesionale și familiale devin inactive odată cu

intrarea în penitenciar – exercitarea lor periodică este oricum periferică, dată fiind raritatea contactelor cu exteriorul –, ci la faptul că deținutul este și rămâne în permanență, în fiecare minut al existenței sale, „șmecher”, „fraier”, „bulangiu”, „lache” etc. În societatea convențională, în care statuturile și rolurile asociate sunt exercitate în general succesiv (muncă, odihnă, familie, grup de prieteni etc.) presiunea și disconfortul legate de un anumit status și de rolul asociat pot fi atenuate prin decizia individului de a trece într-o altă zonă a vieții sociale cotidiene. În penitenciar acest lucru este imposibil, consecință a faptului că viața deținutului este desegregată. Toate activitățile individului, interacțiunile cu ceilalți deținuți (și, într-o anumită măsură, cu personalul), întreaga sa viață cotidiană este construită și reconstruită pe baza acestui status. „Șmecherul” trebuie să fie în permanență atent, pentru a nu se compromite; pentru asta trebuie să-și demonstreze și afirme puterea; „fraierul” sau „bulangiu”, obiecte ale exercitării permanente ale puterii celor mai bine plasați, participă, forțat sau voluntar, la construcția puterii indivizilor dominanți. Existența unora, inseparabil legată de existența celorlalți. „A patra oară am picat direct la majori. La orice cameră, în orice pușcărie, cine ești, ce faptă ai, dacă ești bulangiu, dacă ești căutat, dacă ești sifon... Nu neapărat șeful de cameră. Sunt și d-ăștia, mai șmecheri ca șeful de cameră. Le-am spus că sunt bulangiu, că era normal, că tot se afla. Altădată am luat bătaie, că de ce n-am spus, că te-am întrebat...” (fost deținut).

Stabilitatea statuturilor deținuților (îndeosebi cvasiinexistența mobilității pe verticală) amplifică foarte mult importanța momentului intrării în lumea închisorii. „Sunt de 18 ani prin închisori și sunt o persoană cunoscută. M-am impus la început și după aia am avut respect... Te testează să vadă, e emotiv, nu e emotiv... Tot felul de chestii. Unul te cheamă la baie, când vii înapoi nu mai găsești geanta. În cameră, 30-40 de inși. Cam îți închipui unde ar fi numai că dacă te duci în zona aia în care dorm niște unii, ăia sunt puși pe hartă. Și iese belea. Dacă ești tare, o duci” (deținut, penitenciarul Giurgiu).

O primă tipologie: deținuți „vechi”, deținuți „noi”. Vechimea în cadrul grupului/instituției este un element important nu numai în penitenciar sau în alte instituții totale, ci și în societatea convențională: indivizii care dețin sau solicită un anumit status invocă frecvent argumentul timpului scurs de la intrarea în instituție. Funcția dominantă a „vechimei” este aceea de legitimare a individului. Dacă în societatea convențională contemporană, extrem de mobilă, legitimarea prin vechimea în cadrul instituțiilor tinde să fie pusă sub semnul întrebării, în penitenciar lucrurile stau diferit. Anii petrecuți în închisoare, fie pentru o singură condamnare, fie pentru condamnări repetate, constituie o sursă de prestigiu și respect din partea celorlalți deținuți. În același timp, acest tip de „legitimare” marchează și cariera socială a deținutului eliberat: „Mulți cu pedepse mici, în ăștia optsprezece ani, i-am văzut cum s-au întors, și-au plecat, și iar s-au întors, de nu știu câte ori. Și i-am întrebat: ce-ai făcut, mă? Uite, am fost afară, și ce vrei să fac? Unde vrei să stai? Că soră-mea m-a dat afară dup-o săptămână... Ce pot să fac? Mă duc la furat... *Că am făcut atâția ani de pușcărie, nu-mi permit să dau cu sapa... Hoț am fost toată viața, hoț am să rămân!*” (condamnat pe viață, penitenciarul Giurgiu). Ei sunt cei care cunosc „regulile casei” și modalitățile de a scăpa cel puțin parțial exigențelor personalului. Depozitari ai tradițiilor închisorii, joacă un rol important în socializarea noilor veniți: sunt principalii agenți în transmiterea regulilor care guvernează viața grupului de deținuți, dar în același timp joacă rolul de „filtru” al regulilor transmise de către personal, reguli care ar trebui să traducă în comportamente explicite scopurile oficiale ale instituției. Mulți dintre acești deținuți sunt extrem de avizați în privința normelor penale: „Mi-a spus unul: «gata, mi-a venit mandatul!» (sentința definitivă și irevocabilă de condamnare, n.n.) «Câți?» , îl întreb eu. «Treizeci de ani, bine că nu mi-a dat pe viață!» Zic, «mă, ești bou? Păi cât e trei pătrimi din treizeci de ani? Păi la pe viață intri la comisie la douăzeci!» «Aoleo, m-au păcăli!»² (deținut, penitenciarul Giurgiu).

Cu toate acestea, anii de închisoare nu sunt suficienți pentru a obține statutul de deținut „respectat”; după cum se exprima un fost deținut, „poți să fii copilul pușcăriei, nu înseamnă neapărat că ești și șmecher”. „Copiii pușcăriei” sunt în general cei care revin periodic în penitenciar, condamnați în general pentru fapte mărunte; deși obișnuiți cu instituția, cunoscători ai „regulilor casei”, capabili să se adapteze și să gestioneze situațiile dificile care pot apărea, ei nu pot atinge statutul unui „hoț serios și respectat” (condamnat pentru infracțiuni grave, „nu pentru prostii”).

După criteriul autorității și prestigiului, structura socială a lumii deținuților este de tip ierarhic, fiind alcătuită în principal din trei categorii. La un pol întâlnim categoria restrânsă a deținuților care se bucură de autoritate și prestigiu, „șmecherii”; la polul opus se află categoria acelor deținuți cu un statut marginal, „fraierii”. Între aceste două categorii se află o a treia categorie, pe care o putem numi cea a deținuților „obișnuiți”. Mobilitatea socială în interiorul acestei structuri pare să aibă drept element de referință categoria intermediară: un „șmecher” poate „decădea” la statutul de deținut obișnuit și invers, un deținut obișnuit poate uneori să dobândească statutul de „șmecher”; în același timp, dacă uneori se întâmplă ca un deținut obișnuit să îngroașe rândurile „fraierilor”, membrii acestei categorii par „condamnați” pe termen nelimitat la acest statut (Dobrică, 2005).

Există o puternică prejudecată asupra violenței în mediul penitenciar; conform acestei prejudecăți, imaginea comună despre lumea deținuților este dominată de teme de tensiunii și conflictului, cel mai adesea rezolvate prin violența fizică; deținuții puternici fizic sunt cei care „fac legea” în penitenciar, cei slabi neavând altă posibilitate decât supunerea. Desigur că forța fizică este foarte importantă în explicarea statutului pe care un anumit deținut îl deține; în același timp, lumea detenției nu este nicidecum o lume a violenței permanente. „Ești obligat să te-nțelegi. Eu am pe unul cu care am stat mai mult decât cu prima nevastă. Deci n-ai încotro. Au fost mici certuri, ne-am mai dat câte-un

pumn, ne-am mai împiedicat de un picior de pat, ne-am cusut și ne-a trecut. Mai lasă unul, altul...” (deținut penitenciarul Giurgiu). Un anumit nivel de educație, care să permită, de exemplu, redactarea de scrisori, petiții sau cereri cu caracter cvasijuridic sunt calități care permit dobândirea unui statut ridicat în grupul de deținuți; ca și în lumea din afara penitenciarului, uneori inteligența este un atu mai important decât forța fizică.

Categoria „șmecherilor” are un conținut eterogen; în principal este compusă din deținuți cu o carieră infracțională bogată, care se bucură de stima celorlalți. Din rândul acestora sunt recrutați șefii de cameră; deși reglementările legale interzic exercitarea atribuțiilor de ordin disciplinar de către deținuți, administrația penitenciarelor tolerează existența acestei instituții (Verbiceanu, 1997). Șeful de cameră este cel care controlează viața cotidiană a camerei de detenție: el stabilește ce programe sunt urmărite la televizor, cine și când se ocupă de curățenie, mediază conflictele, oferă „protecție”, „redistribue” resursele economice ale celor mai slabi, „repartizează” paturile în funcție de statutul deținutului³, mediază relațiile dintre deținuți și personal etc. În jurul său (îndeosebi în camerele mari, cu câteva zeci de paturi) se constituie un grup dominant, format din deținuți cu caracteristici asemănătoare, între care există relații de sprijin reciproc: „Secția era condusă de un grup restrâns de deținuți numiți «cocoșii» care aveau o reputație de duri. Ei controlau totul, inclusiv televizorul închisorii, care era dat la maximum în majoritatea timpului. Era aproape de patul meu, dar n-am îndrăznit să-l dau mai încet. Numai conducătorii aveau dreptul să o facă. Sâmbăta, aproape cincizeci de deținuți se îngheșuiau lângă patul meu să vadă desene animate. Asta mă scotea din minți. De luni de zile n-am urmărit un meci de fotbal și ardeam de dorința de a vedea unul” (Istodor, 2005, 321).

Șeful de cameră este un personaj important nu numai în camera de detenție, ci și în relația cu personalul instituției; el poate solicita ca un anumit deținut să vină în cameră sau să fie mutat într-o altă cameră. Referindu-se

la apropiatii săi, un asemenea „șef” îmi vorbea despre companiile săi în termenii următori : „I-am luat în camera mea, că știu că sunt băieți buni, trecuți prin multe, și se feresc de droguri” (deținut, penitenciarul Giurgiu).

Un element foarte important în plasarea deținutului într-o categorie sau alta este accesul la resurse economice. La o altă scară, lumea deținuților reproduce, în mare, trăsăturile lumii în care trăiesc oamenii liberi. Deținuții care provin din familii cu o oarecare putere economică, capabile să le asigure haine de bună calitate și banii necesari pentru cumpărarea de alimente de la magazinul penitenciarului⁴, beneficiază de un statut ridicat ; prin „cadouri” făcute „șmecherilor” – în situația în care nu fac parte din această categorie – își pot asigura protecția, foarte importantă în ipoteza conflictelor cu colegii de detenție.

Resursele economice par să fie un element extrem de important pentru legarea și întreținerea „prietenilor”. Deși aparent lumea socială a deținuților e formată din grupuri de indivizi care pot „performa” aparența unor legături solide, înclinăm să credem că acestea se caracterizează printr-o volatilitate ridicată ; unul dintre cele mai frapante paradoxuri ale lumii deținuților constă în faptul că indivizii sunt obligați să trăiască în permanență împreună cu ceilalți, fără a avea teritorii personale, dar în același timp reclamă singurătatea, rezultat al „perversității” colegilor de detenție : „Acuma nu mai e ca pe vremea lui Ceaușescu, cu pachet la trei luni. Bunurile pe care le poate avea un deținut încep să aibă valoare. Și-atunci prietenii se dau după colț când e vorba să împartă. Nu, nu se formează prietenii, sunt interesele prea mari” (deținut, penitenciarul Giurgiu). În aceiași termeni relatează un fost deținut, după câteva condamnări executate în penitenciarul pentru minori : „Am încercat (să lege prietenii, n.a.), dar mai târziu mă vindea. Pentru că dacă cineva din cameră îl lua lângă el, mă vindea. Că eu aveam numai prieteni amărâți. Eu îi spuneam oful și el mă vindea. Voiam să fac ceva, mă încuraja, și apoi rămânea cu el”. În afara „interesului” material, un alt

obstacol în calea formării „preteniilor” (înțelese ca solidarități care pot pune în pericol funcționarea instituției) este practica administrației penitenciarului de a sancționa în bloc întregul grup de deținuți, în măsura în care aceștia reușesc să acționeze unitar. Sancțiunile aplicate pentru încălcarea regulamentelor (de fapt, îndeosebi comportamentele indisciplinate îndreptate împotriva angajaților), consemnate în „rapoartele de incident”, au ca efect atât pierderea unor drepturi, cât și – pentru unii deținuți lucru extrem de important – amânarea momentului liberării condiționate⁵. Iată relatarea unui deținut referitoare la această tehnică a personalului : „Hai să presupunem că un deținut are dreptatea de partea lui, că i se încalcă dreptul. Și se duce să bată la ușă. Și garda zice : mă, vezi că mă apăs pe pix (face un raport de incident, n.n.). Și ăla zice : nu-mi convine, că dacă facem toți hărmălaie, ne dă la toți raport de pedepsire. Și la comisie mai îmi dă șase luni amânare. Mai bine stau cuminte în pat. Și-acolo s-a terminat prietenia”.

Viața cotidiană în închisoare este marcată de monotonie ; un angajat al Administrației Naționale a Penitenciarelor a definit această situație într-un mod remarcabil, ca raport între spațiu și timp : față de oamenii liberi, care au tot spațiul la dispoziție, dar nu au timp, deținutul este un personaj constrâns să trăiască într-un spațiu limitat, având tot timpul la dispoziție. Activitățile care permit ieșirea din camera de detenție sunt în mod fatal limitate de dotările penitenciarelor și de numărul redus al personalului din serviciile de educație și asistență psihosocială : „clubul” închisorii (câteva ore pe zi, pentru un număr redus de deținuți, cei care „s-au evidențiat” prin disciplină), activități sportive, serviciul religios, vizita familiei. Monotonia vieții din închisoare este specifică nu numai sistemului penitenciar românesc, așa cum putem observa din două relatări privind lumea închisorilor franceze : „În închisoare, succesiunea zilelor, anotimpurilor, dispar. Totul este uniform, gri, fără legătură cu ceea ce se întâmplă în exterior. Astfel, mâncarea care vine totdeauna la aceleași ore – orele azilelor de bătrâni sau alienați : 11.30, 18

sau 18.30. Trebuie să faci să treacă timpul, să omori timpul. Acest vid teribil e resimțit îndeosebi în timpul arestului preventiv, pentru că nu e nimic de făcut: nici sport, nici muncă... Nu există nici un scop, nici un punct de reper în zi... Afară, e metroul, serviciul, somnul. Aici e somn toată ziua. Un foarte trist privilegiu!... Ziua nu se mai termină. N-ai nimic de făcut așteptând ca timpul să treacă, și timpul trece încet în închisoare... În afara plimbării și a meselor, n-ai nimic de făcut. Suntem aici, culcați în paturi sau așezați. Dormim, vorbim, jucăm cărți: în închisoare am învățat să joc belotă... Inactivitatea te perturbă. Seara, după distribuirea supei și apelul de la 18.30, suntem închiși în celule până a doua zi de dimineața. E mult, cu atât mai mult cu cât ziua, cum am spus, nu faci mare lucru. Uneori nu pot să adorm. Afară știu că e primăvară..." (Bilalian, 1986, 54).

Simțul comun ne poate conduce spre ideea că orice activitate, cât de neînsemnată, e exploatată de către deținuți pentru a „face ca timpul să treacă mai repede”. Observarea vieții deținuților contrazice această idee. Deși consumarea timpului este una dintre cele mai importante preocupări ale deținuților, anumite activități sunt realizate exclusiv de către deținuții care ocupă poziții marginale. Spălatul lenjeriei și al obiectelor vestimentare, pregătirea mesei, făcutul patului, curățenia locuinței, sunt activități care pentru oamenii din societatea convențională n-au nimic infamant; faptul că în general aceste activități sunt realizate de către femeile reflectă îndeosebi modul tradițional de repartizare a rolurilor familiale și mai puțin sau aproape deloc (în funcție de caracteristicile zonei sociale în care este plasat individul) convingerea că sunt activități dezonorante. Modul în care bărbații îndeplinesc aceste sarcini în cazărmi, indiferent că e vorba despre militari în termen sau despre angajați permanenți, constituie un argument suplimentar.

În închisoare, aceste activități nu sunt niciodată realizate de către deținuții obișnuiți sau de către șmecheri. În schimbul unui „preț” sau gratuit (în cazul liderilor), „fraierul” face patul, spală ciorapi și lenjeria intimă,

pregătește cafeaua și masa, face curățenie în cameră și la toaletă etc. Presiunea exercitată de către grupul de deținuți este atât de mare, încât noul venit este obligat să renunțe rapid la vechea definiție socială a acestor activități, în favoarea celei care funcționează în lumea închisorii. Un fost deținut, absolvent de universitate, relatează că în camera în care a trăit câțiva ani împreună cu deținuți de aceeași categorie, aveau tot timpul câte un „sclav” care se ocupa de toate activitățile descrise mai sus; interesant este faptul că, deși la început această practică le-a părut ciudată, au adoptat-o foarte repede. Explicația nu stă în rațiuni de comoditate, ci în anticiparea reacției grupului de deținuți: cel care face „muncile” pe care le fac „fraierii” este inclus în această categorie, nu este stimat și respectat, este nedemn să participe la activitățile celorlalți, la limită este obligat (chiar dacă dispune de resurse economice) să presteze aceste activități pentru alții. „Fraierii” sunt deținuții slabi din punct de vedere fizic și mental, lipsiți de resurse economice, de regulă nevizitați sau proveniți din familii foarte sărace. „Prețul” muncii lor constă în câteva țigări (moneda curentă în penitenciar), alimente, obiecte vestimentare, lucruri pe care nu și le pot procura altfel, din lipsa resurselor economice. Uneori, un asemenea deținut este atras în acest tip de relație pentru activități simple, aproape deloc oboseitoare; ulterior, volumul activității crește într-o asemenea măsură încât se transformă într-o veritabilă sclavie: „La început îți dă o țigară, două. Și nu-ți cere nimic. Da' după aia îți zice: spală și mie ciorapii, sau chiloții, sau știu eu ce. Și nu poți să zici nu, că ți-a dat... Și după aia vine și alții... Ajunsesem să stau în baie de dimineață, de la șapte, până seara la opt. Și nu zic, că munceam, dar nu mă lăsau să ies nici măcar o jumătate de oră, să fumez o țigară... Câte-am tras...” (interviu fost deținut).

Deținutul plasat în categoria „fraierilor” nu are practic nici o posibilitate de a-și schimba statutul sau de a refuza prestațiile și „serviciile” care îi sunt impuse. Apelul la administrația instituției este inutil: abuzurile pe care eventual le-ar putea reclama trebuie probate, ori ceilalți deținuți nu vor susține

niciodată un individ care devoalează personalului „secretele întunecate” (Goffman, 1959/2003) ale lumii deținuților. Acordul asupra menținerii acestui tip de secrete funcționează și în societatea convențională; în penitenciar el este însă întărit prin sancțiuni foarte dure. Un asemenea deținut („sifon”, în argoul penitenciar) va fi nu numai marginalizat, dar va fi pedepsit de către colegii de detenție, indiferent de camera sau penitenciarul în care va fi mutat. „După asta (o plângere adresată personalului în care reclama abuzurile suportate din partea celorlalți deținuți, n.n.), a trebuit să mă mute la Galați. Înainte să ajung acolo, cerusem să mi se facă mențiune pe dosar. Că am probleme și să mă treacă pe camera de protejați. La camera de protejați am dat de interlopi. Patru inși mari, i-a băgat în cameră. Când au intrat, ne-am dat seama că o să avem probleme cu ei. Stați liniștiți, ne-a zis ei. La început ne-a lăsat în pace. Da’ după aia, băi, că de ce-ați spus, că să retragem plângerea... Cătălin a zis că sparge geamul și mănâncă cioburile. Dar în perversitatea lui a lăsat-o moale” (fost deținut).

Sexualitatea în lumea închisorii

Cea mai joasă poziție în lumea deținuților este ocupată de o categorie aparte de indivizi, formată din condamnații pentru infracțiuni de natură sexuală și din cei care, pentru a supraviețui în închisoare, „furnizează” servicii sexuale codeținuților. Nota lor comună constă în disprețul cu care sunt priviți de către ceilalți; poziția lor este una marginală, iar tratamentul celorlalți deținuți față de ei este frecvent încărcat de violență. Niciodată un asemenea deținut nu va fi considerat „tovarăș” de către ceilalți deținuți; deși trăiește în aceeași cameră, el nu poate miza niciodată pe solidaritatea sau ajutorul celorlalți, care-l consideră o ființă inferioară.

Deținuții condamnați pentru infracțiuni de natură sexuală, îndeosebi asupra copiilor, constituie, încă de la intrarea în instituție, obiect permanent al batjocurii și violenței – inclusiv de natură sexuală – celorlalți deținuți.

Este interesant cum indivizi pe care societatea i-a exclus, considerându-i periculoși și antisociale, împărtășesc aceeași atitudine față de anumite fapte cu oamenii care trăiesc în societatea convențională (Dobrică, 2005). Individului obișnuit, fapte ca furtul, tâlhăria, înșelăciunea etc. îi trezesc un anumit sentiment de repulsie; nimic nu trezește însă o repulsie atât de mare, dublată de dorința ca autorul să fie pedepsit cât mai aspru, ca infracțiunile sexuale ale căror victime sunt copiii. În aceeași manieră reacționează deținuții atunci când în camera de detenție este adus un condamnat pentru infracțiuni din această categorie. „Pedeapsa” aplicată de către deținuți nu ține deloc cont de principiile „umaniste” ale dreptului penal; reacția pasională și caracterul nelimitat al violenței modelează pedeapsa după principiile „legii talionului”. „Oamenii cinstiți” (folosirea ghilimelelor nu sugerează un sens peiorativ, ci desemnează categoria oamenilor liberi despre care se presupune că nu au încălcat niciodată vreo lege penală) spun în mod frecvent că legea este prea îngăduitoare cu violatorii de copii; principiile morale care guvernează societatea contemporană exclud însă aplicarea pedepselor derivate din „legea talionului”. Ceea ce societatea nu-și poate permite să facă este perfect posibil pentru deținut; „societatea deținuților” aplică pedeapsa pe care pașnicii cetățeni nu o pot aplica. Ca judecători, aceștia sunt mult mai nemiloși: pedeapsa constă în molestare fizică și viol, adesea în grup și repetat. La nivel simbolic, pedeapsa aplicată de către deținuți poate fi interpretată ca o reafirmare a solidarității în jurul unor valori comune întregii societăți; pentru deținuți este legitim să furi sau să tâlhărești, la limită este justificabil să ucizi; anumite valori sunt însă sacre chiar și pentru deținuții de carieră: dintre acestea, pare că cea mai importantă este cea referitoare la integritatea copilului (Dobrică, 2005). Teama de pedeapsa deținuților determină individul condamnat pentru o asemenea faptă să-și construiască o biografie credibilă, în care infracțiunea pentru care a fost condamnat este ținută ascunsă; mai devreme sau mai târziu, din mass-media

sau din informațiile deținuților (uneori din alte penitenciare) colegii de detenție află adevărul : [...] și violatorul de copii nu are viață frumoasă. Vine oamenii, se dă cu alte fapte, am violat-o pe una, și se află din ziar. Și vine hoții peste el... că e confuzie, că e nu știu ce – mă ! , cum te cheamă – o ia, vai de mama lui. Dacă era copilul meu ? așa zice hoțul. Între un mesevist (condamnat pe viață, n.n.) și un pedofil e mai rău de pedofil, că zice, dă-o dracului, a murit o stricăciune sau două stricăciuni, dar tu, de ce strici, bă, copilul ? Când îl omori e altă treabă. Ce e o crimă ? Sute în lume, e obișnuit creierul uman cu așa ceva. Cu pedofilie nu e (Istodor, 2005, 34).

Acest mod de a gândi și acționa este comun atât deținuților majori, cât și celor minori. Un tânăr deținut, condamnat pentru viol, mi-a relatat că în primul an de detenție a trebuit să lupte în fiecare zi pentru a nu fi „pedepsit” de ceilalți minori. Intrat la închisoare la 15 ani, un copil încă, a trebuit să înfrunte solidaritatea grupurilor de deținuți din diversele camere în care, din rațiuni de protecție, a fost mutat de către administrația locului de deținere. Mi-a povestit că avea grijă ca în fiecare moment să se plaseze lângă o fereastră, astfel încât să poată sparge geamul și să se apere cu bucăți de cioburi ; caz extrem de rar, forța fizică (avea, când l-am întâlnit, peste 1,90 m) și tăria mentală l-au ajutat să supraviețuiască și să se impună în cele din urmă. Ca și în lumea deținuților adulți, cedarea inițială marchează începutul unui drum fără întoarcere.

„Eram ca sclavul. Spălam, să fac masaj, perversiuni sexuale cu ei pentru țigări, mâncare. Prima dată mi-a dat mai mult, după aia mai puțin. Au fost și cazuri când m-a forțat psihic. Că le călcam patul... teroare psihică. Dacă vrei să te iert, faci aia sau aia. Am încercat să mă apăr. Dar o lăsam și eu moale. Garda ce să facă ? Nimic, că trebuia dovezi... În cameră, nu spunea nimeni. Îi cumpăra, ținea cu ăia de avea ; pentru țigări, că țigările la pânaie e ca banii afară. Multe cazuri de astea se-ntâmplă de la țigări. Dacă mă duceam la control la medic, degeaba, că eram deja *făcut*.” Fragmentul de interviu aparține unui fost deținut care

fusese „lăchit” la prima condamnare, când încă nu împlinise 15 ani.

În argoul penitenciar termenul desemnează acel deținut minor care a fost „contaminat” prin „lăchire” : deținutul decade din statutul de ființă umană la statutul de obiect. Nu orice obiect, ci un obiect care poate fi folosit de oricine, fără nici o obligație. În principal deținutul „lăchit” este folosit pentru spălat, servicii sexuale, executarea sarcinilor considerate degradante (spălarea toaletei) ; el este și obiectul asupra căruia se exercită (gratuit) violența celorlalți. „Fraierul” care prestează un serviciu oarecare are dreptul la o plată ; chiar dacă pentru cei de afară este șocant, în închisoare plata unui serviciu sexual nu costă mai mult de câteva țigări sau un obiect vestimentar deja folosit. Spre deosebire de „fraier” sau de „curva de lux” (un deținut minor îmi povestea că în mod excepțional aceștia/acestea sunt protejați/protejate și pot chiar mânca împreună cu liderii), deținutul „lăchit” nu are dreptul la nici o plată : el trebuie întotdeauna să se supună, gratuit, indiferent ce și când i se cere să facă. Deținutul „lăchit” este în același timp o ființă „murdară”, care poate contamina indivizii și bunurile care le aparțin : în consecință, nu schimbă obiecte cu ceilalți, nu atinge paturile, vesela sau tacămurile celorlalți, nimeni nu fumează, mănâncă sau bea după el. Deținutul minor nu se „lăchește” de bunăvoie ; el „e lăchit” de către ceilalți deținuți, conform unui „ritual” de lăchire. Cu greu am reușit să smulg informații despre acest subiect, zona fiind extrem de bine protejată de către deținuți ; se pare că principalele modalități de „lăchire” sunt contactul sexual impus, urinarea și aruncarea dejecțiilor pe corpul deținutului. Deținutul „lăchit” poate scăpa de acest statut într-un singur fel : „scoaterea din lăchie” de către un deținut cu un statut important, un „șmecher”. Unul dintre ritualurile „scoaterii din lăchie” constă într-o succesiune de operații care pentru oamenii din afara închisorii nu au nimic desosebit : „lăchitul” aprinde o țigară, trage câteva fumuri, după care „salvatorul” ia țigara și trage, la rândul său, câteva fumuri. Din acel moment, deținutul redevine om, ca ceilalți

deținuți normali : este atins și poate atinge pe alții în contacte fizice normale, poate atinge obiectele celorlalți, participă ca membru obișnuit la viața camerei de detenție. „Scoaterea din lăchie” nu este însă gratuită : cum prețul pornește de la opt-zece cartușe de țigări, e lesne de înțeles faptul că unii deținuți, din lipsa resurselor economice, păstrează acest statut întreaga perioadă a detenției. În ipoteza împlinirii vârstei de 21 de ani în timpul executării pedepsei, legea impune transferarea deținutului într-un penitenciar pentru adulți.

Spuneam în secțiunea precedentă că statutul deținutului „călătorește” cu acesta în instituțiile penitenciare în care e plasat. „Lăchirea”, practică specifică penitenciarelor pentru minori, este continuată, în altă formă, în penitenciarele pentru adulți. Termenul generic utilizat de către deținuți pentru desemnarea deținutului tânăr transferat din penitenciarul pentru minori este derivat din „lăchire” : „Lache”, cum este denumit un asemenea deținut, nu este un simplu apelativ, este un cuvânt care marchează începutul unei noi etape în cariera penitenciară a individului. La sosirea în cameră, liderii îl supun unei evaluări complete, care vizează atât infracțiunea pentru care a fost condamnat, dacă este „căutat” sau nu (dacă este susținut de familie), dacă familia dispune de resurse economice, cât și statutul pe care l-a avut până atunci în penitenciar. Apelativul „Lache” ilustrează o presupuziție și o intenție : presupuziția că tânărul deținut e „început” și intenția de a-l utiliza pentru servicii sexuale. În ipoteza în care deținutul susține că n-a trecut prin experiențe sexuale de acest tip, evaluarea îmbracă forme „medicale” : testul cornetului (deținutului i se introduce un cornet în orificiul anal după care se toarnă apă), după cum mi-a relatat un fost deținut adult care a asistat în câteva rânduri la asemenea scene, indică dacă acesta spune sau nu adevărul. În a doua ipoteză (ceea ce nu înseamnă că deținuții adulți nu vor încerca oricum să-l supună diverselor practici sexuale), deținutul reușe, cu unele mici modificări, statutul avut în penitenciarul pentru minori.

Stigmatul se referă la „...situația individului pe care ceva îl descalifică și împiedică

să fie deplin acceptat de către societate” (Goffman, 1963/1975, 7). Individul stigmatizat resimte în permanență o anumită incertitudine în ceea ce privește statutul său, în sensul că nu e niciodată sigur în privința atitudinii celorlalți (de acceptare sau de respingere) „Această incertitudine nu provine doar din faptul că individul stigmatizat nu știe în ce categorie îl vom plasa, ci de asemenea, presupunând că locul în care îl plasăm îi este favorabil, din faptul că alții pot continua să-l definească în funcție de stigmatul său” (Goffman, 1963/1975, 25). Experiența „lăchirii” are, din punct de vedere sociologic, semnificația unui criteriu de prescriere a statusului : individul este încorporat în lumea socială a deținuților pe baza acestei caracteristici. Stigmatul de „lăchit”, privit din perspectiva funcției de criteriu de prescriere a statusului, are o asemenea putere, încât eforturile deținutului de a-și schimba statusul, în măsura în care există, sunt ineficiente.

În penitenciarele pentru adulți homosexual pasiv (în jargonul penitenciarelor aceștia sunt numiți „bulangii” sau „fetițe”) ocupă cel mai de jos statut la care poate coborî un bărbat ; homosexualitatea activă este în schimb tolerată de către ceilalți deținuți (frecvent „șmecherii” sunt cei care întrețin raporturi sexuale cu „bulangii” sau „fetițele”, fie în schimbul unor mici cadouri, fie în schimbul unei anumite protecții sau prin exercitarea de presiuni fizice sau psihice). Disprețul cu care sunt tratați homosexualii pasivi este atât de mare, încât aceștia nu sunt acceptați nici măcar ca parteneri în schimburile economice care au loc între deținuți : „Mie nu-mi convine să cumpăr lingura de la unul că nu știi ce-a făcut ăla cu ea. Nici castroanele. Ce să mai zic să iau de la «fetițe»... se lăcuiește ăia cu toți și eu să pun botul pe lingura ei, nu m-am născut de azi, de ieri. ăia nu pot să schimbe nimic : cearceaf, lingură, asta... farfurie, nici bucată de pâine. Păi, fetițele au loc separat și pe cameră mare. Le lăcuiesc toți, dar nu se împarte nimic cu ele, bine, c-o fi să iasă pe caleașcă și nu vede ăla de sus cine schimbă” (Istodor, 2005, 41).

Generalizarea închisorii, ca principală formă de pedeapsă și spațiu al executării ei,

marchează deplasarea obiectului asupra căreia se exercită reacția societății: nu trupul condamnatului, nu corpul sfârtecat al lui Damiani, ci sufletul celui pedepsit (Foucault, 1975/2005). Cu toate acestea, pedeapsa păstrează totuși ceva din caracterul ei original: chiar dacă nu-și propune, *presupune* o anumită suferință (Durkheim, 1922/2001). Dintre „suferințele încarcerării” una dintre cele mai importante este imposibilitatea de a întreține relații heterosexuale (Sykes, 1958). În România dreptul deținuților de a întreține relații sexuale cu soția sau soțul („vizita intimă”) a apărut odată cu Legea 275/2006⁶. În majoritatea țărilor din Europa occidentală, instituția a fost adoptată relativ recent, cu la fel de multă dificultate: opinia publică a contestat dreptul celor care amenință ordinea socială de a se bucura de intimitatea celor apropiați. Peste tot, refuzul dreptului deținuților/deținutei de a avea o viață sexuală apropiată de cea normală, în contrast cu tema dominantă a ideologiei pedepsei: recuperarea și reintegrarea socială a deținuților! (Marsh, 2004; Honderich, 2005)

Sexualitatea în mediul carceral constituie o temă extrem de importantă. Importanța ei e dată de nevoia profund umană de intimitate și dragoste; privați de posibilitatea de a-și satisface această dorință, deținuții amplifică simpla utilizare instrumentală a corpului. A corpului celor mai slabi, în penitenciarele pentru bărbați. În lumea deținuților lucrurile au mai multe nuanțe. Câteva dintre acestea: cupluri stabile, fidelități, asumarea rolului de „bărbat” („degetoica”, cum este numită în jargonul penitenciar), protecție și tandrețe (ceea ce nu exclude violența).

Incursiunea propusă în această secțiune este una de „recunoaștere”; nu este altceva decât o schiță preliminară asupra modului în care corpul și sufletul deținuților reacționează la practicile sexuale din închisoare. Ca toate celelalte practici sociale, acestea preexistă noului venit. De unde mai multe întrebări: poate deținutul să scape de presiunea lor? În ce măsură poate trece prin închisoare fără a fi contaminat de ele? Și îndeosebi: cel care trece prin asemenea experiențe, minor, tânăr, adult, mai poate

reveni, după eliberarea din penitenciar, la o viață sexuală normală?

Concluzii

Tema proiectului de cercetare *Deculturația ca efect al detenției. Resocializarea în contextul regimului progresiv și regresiv de executare a sancțiunilor privative de libertate* pare să privească îndeosebi efectele detenției, desemnate, cu un optimism implicit, prin termenul de resocializare. Optimism temperat de termenul „deculturație”, a cărui redefinire a generat o anumită îndepărtare de la sensul original, atribuit de Goffman.

Deculturația, ca efect al detenției, poate fi semnul exterior al eșecului instituției penitenciare; un fel de pașaport în alb pentru reintrarea în închisoare. Semnul eșecului unei „victorii culturale” necăutate cu adevărat de această instituție. O instituție în care trăiește o lume organizată într-un anumit tip de societate; o lume care, în fiecare zi, prin deținuții eliberați, trece în lumea convențională.

Înțelegerea acestei lumi ni se pare extrem de importantă. Nu doar teoretic, ci pentru a putea schimba ceva. Credem că Peter Berger avea dreptate când chestiona imaginea sociologului ca personaj cinic, neimplicat, care privește de undeva de sus la lucrurile care se întâmplă în jurul său.

Deținuții de la Tichilești sunt de fapt niște copii; unii dintre ei și-au trăit copilăria și adolescența în închisoarea în care au intrat la 14 ani. Copiii plasați în sistemul închis își văd părinții prin ceea ce legea denumeste aseptice „dispozitiv de separare”: un geam care nu permite deținuților minor să-și atingă mama, tatăl, fratele sau sora (în ipoteza în care unii membri ai familiei, dacă nu întreaga familie, nu sunt în închisoare). După adoptarea Legii 275/2006, intenția de a nuanța prevederile referitoare la minori, astfel încât, indiferent de cuantumul pedepsei și de regimul de executare, deținutul să aibă dreptul la vizita „la masă”, a fost uitată. A apărut în schimb nefericita idee de a scădea vârsta răspunderii penale la 13 ani. Chestiunea centrală este așadar nu cum să-i ajutăm, ci cum să-i pedepsim! Cum să-i pregătim pentru

„cariere penitenciare” de tipul celei asumate de personajul care mi-a spus :

„Eu am omorât persoane pentru că mi-au greșit. N-am putut să-i iert, am considerat că trebuie să-i judec. Și-am fost condamnat. Am avut un nivel social ridicat și-am venit la penitenciar. Și-aici am învățat așa : am învățat să sparg case, cum să fur noaptea cu omul în pat, cum se fură o mașină orice marcă, cum se face trafic de droguri... Și mai am doi ani de stat cu hoți, șpringari... Cum să iau lanțul fraierului de la gât... Țsta e scopul penitenciarului... Că vă convine, că nu vă convine, noi, cei din penitenciar, am avut o pedeapsă de executat. Când am ajuns la capăt, că vă convine sau nu, venim înapoi ! Ce faceți pentru noi ? Voi, societatea care ne-ați condamnat, ce faceți pentru noi ? Ce vă faceți, că oricum venim ? ! ”

Note

1. Articolul face parte din proiectul *Deculturația ca efect al detenției. Resocializarea în contextul sistemului progresiv și regresiv de executare a sancțiunilor privative de libertate*, Proiect IDEI PCE 2008, cod proiect ID-1977, finanțat de către CNCIS.
2. O „curiozitate” a Legii actuale este că în cazul detențiunii pe viață prezentarea la comisia de liberare condiționată are loc după executarea a douăzeci de ani din pedeapsă, pe când pentru o pedeapsă de treizeci de ani, ca în cazul relatat în fragmentul de interviu, la 22 de ani și 6 luni.
3. Patul funcționează ca un veritabil indicator de status. „Șmecherii” ocupă întotdeauna paturile de jos, în vreme ce „fraierii” sunt repartizați în cele de sus. Indiferent de anotimp, aerul în zona superioară, în camerele cu câteva zeci de paturi, este aproape irespirabil.
4. Deținuții nu mai pot primi pachet din partea familiei, ci doar bani cu care pot cumpăra alimente și țigări de la magazinele care funcționează în fiecare instituție penitenciară.
5. Potrivit Legii 275/2006, deținuții pot fi eliberați după ce au executat o anumită parte din pedeapsă. Eliberarea „la fracție” depinde de cuantumul pedepsei inițiale, durata pedepsei executate și conduita deținutului, apreciată în funcție de recompensele și sancțiunile primite.
6. Potrivit legii 275/2006 și regulamentului de aplicare, deținuții care îndeplinesc anumite condiții au dreptul la vizita intimă, o dată la trei

luni. Deținuții care se căsătoresc în cursul detenției au dreptul la 48 de ore de intimitate cu ocazia încheierii căsătoriei și o dată pe lună în primul an de căsătorie.

Bibliografie

- Berger, P. (1963) *Invitation to Sociology. A Humanistic Perspective*. New York : Anchor Books.
- Bilalian, D. (1986) *Prisons. La verite*. Paris : Presses de la Cite.
- Dâmboeanu, E.C. (2008) *Etiologia și prevenirea fenomenului de recidivă în România*. Teză de doctorat, nepublicată.
- Dobrică, P. (2005) *Lege și societate. Studii de sociologia pedepsei*. București : Editura Omega Ideal.
- Dobrică, P. (2008) „Libertate. Detenție. Viață socială. Despre contradicția dintre două tipuri fundamentale de raționalitate, ca sursă a ineficienței pedepsei cu închisoarea”, în *Sociologie Românească*, 6, 1, 3-10.
- Dobrică, P. (2010) „Progresivitatea sociabilității în două sisteme penale. Instituția regimului progresiv de executare a pedepsei cu închisoarea”, în *Sociologie Românească*, 8, 1, 27-40.
- Durkheim, E. [1922] (2001) *Diviziunea muncii sociale*. București : Editura Albatros.
- Foucault, M. [1975] (2005) *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*. Ed. a II-a revizuită. Pitești : Editura Paralela 45.
- Goffman, E. [1961] (2004) *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*. Iași : Editura Polirom.
- Goffman, E. [1963] (1975). *Stigmat. Les usages sociaux des handicaps*. Paris : Les Editions De Minuit.
- Honderich, T. (2005) *Punishment. The supposed justifications*. Londra : Pluto Press.
- Istodor, E. (2005) *Viețaii de pe Rahova. Din mărturiile unor condamnați pe viață*. Iași : Editura Polirom.
- Marsh, I, Cochrane, J. și Melville, G. (2004) *Criminal justice. An introduction to philosophies, theories and practices*. Londra, New York : Routledge.
- Sykes, M.G. [1958] (2007) *The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey : Princeton University Press.

- Kensey, A. (2007) *Prison et recidive*. Paris : Armand Collin
- Verbiceanu, M. (1997) „Instituția șefului de cameră. Recomandări”, în *Revista de Știință Penitenciară*, 2, 45-50.
- Codul Penal al României (2009) București : Editura C.h. Beck.
- Legea nr. 275 din 4 iulie 2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal.

Primit la redacție : iunie, 2010